

תוספת שביעית

עיונים ויסודות בענייני שמיטה
פרשת תזריע מצורע | ניסן תשפ"א

גליון מס' 2

שאלה אחת, שישה תירוצים! קושייתו המפורסמת של החמדת שלמה | מהן תוספות השביעית שתיקנו חז"ל?

הרב עזריאל ליטנברג שליט"א

ארבע סוגי 'תוספת שביעית'

המושג 'תוספת שביעית' כולל בתוכו כמה סוגי תוספות שנהגו להוסיף מן החול על הקודש, אולם מקור לימודם וכן סיבת הנהגתם שונה זה מזה. ובכדי להיטיב ולהבין את החילוקים נסקור את מיני תוספות השביעית שהוזכרו בחז"ל.

כבר מפסח של שנה שישית, מתחילה התוספת שביעית הראשונה, הקרויה בפי חז"ל - ב' פרקים (מו"ק ג). ומשעה זו אסור לחרוש שדות תבואה (שביעית ב, א). כעבור 50 יום, בהגיע חג השבועות אסור לחרוש גם שדות אילן (שם א, א). בסביבות ט"ו באב מתחיל אסור קליטה, ומיום זה אסור ליטע אילנות חדשים (רמב"ם שמו"ג ג, יא). החל מא' אלול של שנה שישית מתחילה תוספת שביעית מדברי תורה, יש הסוברים שהיא נלמדת מדרשה, ויש סוברים שהיא הלכה למשה מסיני (מו"ק ד). התוספת שאחריה, היא התוספת האחרונה אמנם אין לה זמן קבוע, והיא נוהגת מספר רגעים לפני התקדש ראש השנה של השנה שביעית (יומא פא:).

התוספת האחרונה נלמדת לפי אחת השיטות (ר"ה ט). מיום הכיפורים (ויקרא כג, לב), שם כתוב: "שֶׁבֶת שֶׁבֶתוֹן הוּא לְכֶם וְעֲנִיתֶם אֶת נַפְשֹׁתֵיכֶם בְּתַשְׁעָה לְחֹדֶשׁ בְּעָרֵב מְעָרֵב עַד עָרֵב תִּשְׁבְּתוּ שֶׁבֶתְכֶם", והנה לשון הפסוק מדוקדק, שבתחילה כתוב שיש להתענות 'בתשעה' שמשמעו מבעוד יום, ולאחר מכן כתוב 'בערב', ללמדנו שיש להתחיל את התענית קודם הערב ולהמשיכה עד הערב שלאחריה. משם לומדת הגמרא גם לשבתות וימים טובים. וכאשר מעיינים בלשון התוס' (מועד קטן ד. ד"ה: מה להלן) ניתן להבחין, שמגמרא זו לומדים שלשביעית יש דין זהה לשבת ויום כיפור, ולכן גם בערב שביעית יש להוסיף כמו שמוסיפים ב'תוספת שבת'.

קושיית החמדת שלמה

דין זה הוביל את החמדת שלמה (או"ח לה ד"ה: אך) להקשות את שאלתו המפורסמת. כי הנה השנה השביעית מתחילה בא' בתשרי שהוא יום טוב ראשון של ראש השנה, והרי הוא אסור בפני עצמו בעשיית מלאכה, מחמת שיש בו קדושת יום. ומבואר שיש לנהוג תוספת שביעית זמן מועט קודם החג, ומשום כך אסור

"והפגד פי יהיה בו נגע צרעת בנגד צמר או בנגד פשתים" (ויקרא יג, מז)

אחד הדברים הבולטים בפרשתנו, זה פירושו של הספרנו לפסוק זה. רבינו עובדיה ב"ר יעקב מאריך באחד מהקטעים הארוכים ביותר ומפרש את הפלא הטמון בנגע הצרעת. אך בתוך דבריו עומד על אבחנה העשויה לחזק ולסייע ביד כל אדם בעבודת ה'.

מיד בבואנו לעסוק בנגעי צרעת עולה שאלה פשוטה - מהיכן הדברים מתחילים? האם הנגעים הינם תהליך טבעי העלול לפקוד כל אדם, ורק אדם המתרחק מן החטא, זוכה להנצל מהם. או שמא קיום הנגעים הינו חידוש, השמור ועומד לאדם החוטא ורק באופן שחוטא, נענש בנגעי צרעת. שאלה נוספת שעשויה לסייע בהבנת הסוגיא, הינה השאלה האם הצרעת הינה חולי טבעי, או שכל יסודה על דרך הנס?

הנה יתכן להביא ראיה פשוטה מכך שנגע הצרעת נוהג רק בארץ ישראל. (ראה מאמרו של הרב מאיר שמחה יעקובזון, 'שילוח מחנות בזמן הזה') ולמרות שהשפעותיה של הצרעת מורגשים גם בחו"ל, אין לה השלכה מעשית - רק בתחומה של ארץ ישראל. כמו כן יש להביא ראיה גם מקיים הנגעים אף בין הנכרים, למרות שאינם נשלחים מחוץ לג' מחנות.

וראה בגמרא ברכות (ה). דמשמע שנגעים עלולים לפקוד צדיקים בכדי להגדיל את שכרם. לעולם הבא, וכל אלו בכלל 'ייסורים של אהבה'. ומדויק שהצרעת אכן עלולה לפקוד כל אדם, אף שהוא צדיק וישר.

מכל האמור נראה היה לומר שצרעת הינה מכה המורגשת בדרך טבעית, וכאשר הוא פגוע בעורו של האדם, הרי זה עונש עבורו על עוונותיו, אולם יתכן שאדם ילקה בה גם באופן שהוא נקי מן החטא. וכן מוכח מדברי הרמב"ן (ויקרא יא, יג) שכתב שראה בספרים שפגוע היונק חלב חזיר, לוקה בצרעת. וכן במושב זקנים מבעלי התוספות (ויקרא יד, נז) מובא, שיש עשר פרשיות נגעים בתורה, לרמז ששמירת עשרת הדברות מצילה מן הנגעים.

לעומת זאת מדברי רבינו בחיי (ויקרא יד, נד) משתמע שיש רובד נוסף בעונשה של הצרעת, וכך כותב:

"הנגעים היו מורים השגחה גמורה ולא היה ענין טבעי אלא נס גדול ולא היה הענין בחוזה לארץ כי אם בארץ ישראל".

לבצע מלאכות בארץ באותה שעה. והשאלה העולה מאליה היא, מדוע הייתה צריכה התורה להשמיענו שאסור לעשות מלאכה מדין תוספת שביעית, הרי בלאו הכי כבר היה אסור לעשות כל מלאכה מדין תוספת יום טוב?

ובאמת החתם סופר (ר"ה ט. ד"ה: ורבי) שהעלה בכתביו קושיא זו, ביאר שאכן תוספת שביעית נוהגת בצמוד לקדושת יום טוב, ואין הבדל בין השניים. ואת דברי התוספות האמורים העמיד בצריך עיון. אמנם החמדת שלמה והבאים אחריו הציעו כמה תירוצים ליישוב השאלה, ונביא אותם על הסדר בס"ד.

שיטת הרמב"ם בדין הקוצר לאוכל נפש

בתירוצו הראשון מביא החמדת שלמה, שהדברים מתיישבים לשיטתו של הרמב"ם (הל' יום טוב א, ח) הסובר שגם מלאכת קצירה ביו"ט הותרה באופן שהיא לצורך אוכל נפש, ובכל אופן יהיה אסור לקצור בשעה זו, משום תוספת שביעית, שאסור לעשות בה מלאכות קרקע. אמנם רבים חלוקים על הרמב"ם וסוברים שקצירה אסורה גם לצורך אוכל נפש. (ראה השגת הראב"ד שם).

מלאכה שאינה צריכה לגופה בשביעית.

תירוץ נוסף מובא שם לחלק בין שבת לשביעית. כי הנה ידועים דברי התוספות במועד קטן (יג. ד"ה: נטיבה) שהינם יסוד להבנת המשניות במסכת שביעית. שם מחדשים התוספות שדווקא בשבת התירו באופן שאינו מתכוין, לעומת זאת בשביעית אסור גם אם אינו מתכוין לאותה מלאכה.

על פי זה מיושב היטב, שכן בעת כניסת ראש השנה, מותר לעשות מלאכות באופן שאינו מתכוין מצד קדושת החג, אך אסור לעשות מלאכה מצד אסור שביעית.

אמירה לנכרי בשביעית.

ובמקדש דוד (נט, ז) ועוד אחרונים כתבו תירוץ נוסף על פי המחלוקת בדבר אמירה לנכרי בעבודת קרקע. כי הנה בשבת (קנ). למדנו שאמירה לנכרי אסורה רק מדרבנן. אך

מושג בשביעית

פיסוג

המשך בעמוד הבא

מאמרים ותגובות
וכן לקבלת העלון במייל
יש לפנות בכתובת:
shvihis@gmail.com

הידעת?

הפחתה במי השקיה עבור הגפנים תוביל להתפשטות גבוהה יותר של השורשים!

העלון להצלת צבי הירש לזיב כן שרה לאה ציוווג הגון

פעולה ותוצאה בשביעית.

מון הגר"א גניחובסקי זצ"ל הציע לתרץ באופן נוסף. אך הקדים לכך חקירה האם בשביעית הולכים אחר הפעולה, או שמא אחר התוצאה. כי הנה הבאנו את דברי המנחת חינוך המחדש, שמהפסוק 'ושבתה הארץ' אנו למדים, שהאיסור שתבצע מלאכה בקרקע.

ואם כן יש לומר שאף מלאכה הנעשית קודם שביעית אך התועלת מורגשת בתוך שביעית - אסורה. משום שאיסור עבודה בשביעית אסר על האדם לעבוד אפילו קודם השביעית. ולמרות שבשבת הדין אינו כן, כמבואר בחידושו המפורסם של הנימוקי יוסף (ב"ק י. מדה"ר ד"ה: אשו). אך הרב גניחובסקי מחלק, שבשבת ניחא משום שהאיסור על האדם, ומשום כך אין חיוב התוצאה מתייחס אחריו, כי אם הפעולה הממשית, ואותה פעולה עשה בהיתר. בשביעית לעומת זאת, האיסור הוא על התועלת הנגזרת מן הפעולה, ולכן יש סברא לומר שחייב עליה גם קודם שביעית.

לאור הדברים מתרץ הרב גניחובסקי, שאדם העושה מלאכה בהיתר, אך התועלת תורגש בתוספת שביעית, הרי שמצד קדושת השבת - מותר. אמנם מצד קדושת השביעית - אסור, וכמבואר.

בר"ה אין תוספת יום טוב.

אמנם בשו"ת מהרי"ל (סימן לג, ד"ה: ועוד טעם) הביא בשם קדמון אחד שבראש השנה אין דין תוספת משום שהוא יומא דינא. אמנם ראה שם שתמה על דבריו. וראה עוד שו"ת שואל ומשיב (רביעאה ח"ג, קכה).

וכיון שמצורע משתלח מחוץ לחומות, שאין זה ייסורי אהבה. משום ששישיבתו בדרך היא תוצאה של חטאים אשר חטא. אולם בנייבבל שאין משמעות לנגע מלבד הצער שבו, משום שאינם משולחים מחוץ לחומה, על כן בודאי אלה ייסורי אהבה.

אולם התוספות שם (ד"ה: הא) הקשו על רש"י שבזמן הגמרא לא נהג כלל שילוח מחנות, ואפילו בארץ ישראל. כי הנה שילוח מחנות נוהג רק בזמן שהיוכל נוהג, ובגמרא בגיטין (לו.) מוכח שבזמן האמוראים היוכל לא נהג.

לכך חלקו התוספות וביארו הסבר אחר. שהחילוק נעוץ בין הזהירות שהייתה נהוגה בארץ ישראל, שהיו מרחיקים את המצורעים מחמת שנוהרו בכל הטומאות. אולם בכל הייתה כמו בזמן הזה, שלא נוהרו בטומאות מצורע, ולכן בוודאי שהצער הבא עליו הוא מחמת ייסורי אהבה, עיין שם.

אמנם מבואר משיטת רש"י דסבר שלמרות שיוכל לא נהג בזמן האמוראים, שילוח מחנות - נהג. ואין שילוח מחנות תלוי בדין יובל.

הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל (י, ט) כתב כך: "ובזמן שהיוכל נוהג, נוהג דין עבד עברי, ודין בתי ערי חומה, ודין שדה חרמים ודין שדה אחוזה, ומקבלין גר

בשביעית יש טעם לאסור מחמת שהתורה אמרה 'ושבתה הארץ', ומשמע שעל האדם למנוע כל מלאכה משדהו, ושמא בשביעית אמירה לנכרי אסורה מן התורה. ובאמת במנחת חינוך (ק"ב, רחצ) נקט שאמירה לנכרי אסורה. ולדבריו יש ליישב שבזמן התוספת אסור לומר לנכרי לעבוד בשבת ויום טוב רק מדרבנן, אולם מחמת קדושת שביעית אמירה זו תהא אסורה גם מן התורה. אמנם ראה בחזו"א (שביעית סי' כב סק"ה) שמשמע שאין זה אסור מן התורה.

חילוק במיני התוספת

עוד הביאו בשם מון הגר"א שטיינמן זצ"ל (בהערות לגליונות הגר"א גניחובסקי זצ"ל) שחילק בין גדרי התוספת. כי בשבת ויום טוב מצאנו שיש להוסיף מן החול על הקודש משום שיש מצוה להוסיף על הקודש, אך אין בזה איסור מלאכה ממשי, ואם עשה מלאכה אינו לוקה, אלא רק ביטל מצוה של תוספת שבת. אולם בשביעית יש מקראות מפורשים מהם למדנו שזמן התוספת אסור מצד עצמו כשביעית עצמה, ולשיטה אחת אף לוקים על כך (ראה מו"ק ג. ובתוד"ה: יכול).

ויש לכך כמה השלכות מעשיות. כי באופן שקיבל על עצמו תוספת יום טוב, עדיין לא חלה עליו קדושת שביעית, ואם לא הייתה מחדשת התורה שבאותה שעה נוהגת גם תוספת שביעית, הרי שבאופן שהיה תולש פירות שביעית, בשוגג, או לצורך אוכל נפש, היה מותר באכילה. כמו כן באופן ששמר על פירותיו או עבד בהם, לא יהיה בהם דין ספיחים, וזה שחידשה תורה שמשעה זו חלה עליו קדושת השביעית מדין 'תוספת', ולכך אסור בכל האמור.

שילוח מחנות בזמן הזה

וכן, האם נוהג גם בחוץ לארץ

הרב מאיר שמחה יעקובזון שליט"א

פרשתנו מביאה את דיני נגעים האמורים במצורע. והנה מצאנו חידוש נפלא בגמרא ברכות (ה.) שם מובא בשם רבי יוחנן: 'נגעים ובנייבבל אין יסורין של אהבה'. והפירוש, שאדם הנענש בפטירת בניו ר"ל, או שבאים עליו נגעים, אין זה יסורים של אהבה.

ומקשה שם הגמרא שהרי מבואר בבבלי, 'כל מי שיש בו אחד מארבעה מראות נגעים הללו אינן אלא מזבח כפרה', ומשמע שגם נגעים חשובים כמו ייסורי אהבה. ומתוצאת הגמרא שלושה תירוצים: א.) לעולם הם חשובים כמזבח כפרה, אך לא בדרגה של ייסורי אהבה. ב.) יש לחלק בין בני ארץ ישראל לבנייבבל. ג.) יש לחלק בין נגעים בפרהסיא לנגעים בצנעא.

בטור זה נרצה להתמקד בתירוץ השני, בו הגמרא מחלקת בין בני ארץ ישראל לבנייבבל. וכי מה ההבדל היכן מתגלה הנגע?

ופירש רש"י (ד"ה: הא) שבארץ ישראל נתקדשו החומות,

רבינו בחיי מוכיח בפשטות, שמכך שהנגע לא מטמא בחו"ל, הרי זו ראייה שאינו דבר טבעי, אלא נס גדול. אך הוא מוסיף שהנגע מורה על 'השגחה גמורה'. ויש להתבונן מה כוונת דבריו?

והנה הרמב"ם מנה בהלכה האחרונה להלכות צרעת (טו, י) את השתלשלות החטאים המובילים את האדם ללקות בנגעים השונים. הנגע כפי המובא בחז"ל מגיע לאדם כאשר הוא חוטא על ידי הלשון. אולם ברמב"ם הדברים מצויינים כההליך עיקבי הגורר את האדם משלב אחד לרעהו, עד שמגיע אל תחתית המדרגה, ר"ל.

ולפי הבנתנו עד כה, הרי שכל עניינה של הצרעת הינה עונש, ולפיכך אין קשר בין החטאים המוזכרים בפרשה, ונמצא שלכל חטא יש עונש נפרד. אולם מכך שהדברים בנויים בסדר עקבי נראה שאכן יש קשר בין החטאים, וכעת נשוב לפירוש הספורנו לפסוקנו.

בגמרא בקידושין (כ.) ובמקומות נוספים מופיעה המימרא המפורסמת: "בוא וראה כמה קשה אבקה של שביעית" וכו'. הגמרא מספרת על אדם שחטא בעוון שהוא רק 'אבקה' כלומר, שלא עבר על גוף איסורי שביעית כמבואר בתוספות (ד"ה: אבקה), ומכאן נופל האדם מחיי אל דחי, עד שלבסוף נמכר בעצמו להיות עבד לעבודת אלילים.

בתהליך המובא בגמרא ניתן לדקדק שאדם זה לא הוסיף לחטוא, אלא רק נותר במצב שבו עמד קודם לכן - אך לא שב בתשובה, ולמרות זאת לוקה ברמה החמורה ביותר, וזאת יש להבין מדוע ממשך ללקות?

ומבאר הספורנו שכל זה כדי 'להעיר אוון הבעלים על עבירות שבידם'. לא על כך שמוסיף לחטוא עוד ועוד, אלא רק על עבירות שכבר בידו. ומוסיף שם שאין זו פורענות אלא 'וכל זה בחמלת ה' על עמו'.

הספורנו ממשך ומדמה את סוחר השביעית, לנגע הצרעת, שאף היא אינה באה כעונש כפי שסברנו עד כה, אין זו פורענות, וכן אין זה עונש. כל זה חמלת ה' על האדם, להעיר אותו מתרדמתו.

ומה נפלאים על פי זה דברי הפסוק בשיר השירים (ה, טו), "שוקיו עמודי שש מים קדים על אדני פי מראהו פלגנון בחור פארוזים" ובפירושו של הפסוק לאחר מכן, מפרש את כל הפרק שבשבח התורה הק'. ומביא את דברי המדרש תנחומא: "אמר רבי אלעזר הקפר העמוד הזה יש לו כותרת למעלן ובסיס למטן אמר רבי שמואל בר גרמ פושית שבתורה יש להם כותרת למעלן ובסיס למטן וסמכות לפניהם ולאחריהם כגון פושיות של שביעית יובל (ויקרא כה) וכי תמכרו ממכר להודיע כמה קשה אבקה של שביעית".

כוונת המדרש להאדיר ולשבח את מעלת תורתנו, שכל עמוד והלכה מקושטת בכותרת מלמעלה, ובסיס מלמטה. דהיינו שאף הפסוקים הסמוכים לפני ואחרי העמוד, ריב הם מקשטים ומוסיפים בו עצמו. ולפי האמור יובן היטב, שכל הפסוקים באים להדגיש בפנינו את חמלת ה' על עמו, שגם בשעה שיש חטא בידם, אינו מביא עליהם מלקות על עצם היותם חטאים, אלא מעורר אותם כאב אוהב, כאומר להם 'שובו בנייבבל' (ירמיה ג, יד).

תושב, ונוהגת שביעית בארץ והשמטת כספים בכל מקום מן התורה, ובזמן שאין היוכל נוהג אינו נוהג אחד מכל אלו חוץ משביעית בארץ, והשמטת כספים בכל מקום מדבריהם כמו שביארנו".

ומבואר שהיוכל הינו מדד לדינים רבים כדוגמת עבד עברי, ובתי ערי חומה, ועוד. אולם ברמב"ם לא הוזכר האם שילוח מחנות נוהג גם כאשר היוכל אינו נוהג. ואכן המשנה למלך הסתפק בכוונתו, אולם ציין שהרשב"א הכריע כשיטת רש"י ששילוח מחנות נוהג גם בזמן שהיוכל אינו נוהג.

מבני ארץ ישראל, ושפיר משמע כדברי הרש"י והתוס'. אמנם ראה שם שפירש באופן אחר.

נקודה נפלאה ראוי להוסיף, כפי שמצאנו בדברי המדרש (לקח טוב, תזרע ד"ה: פירוש) שם מובא שרבי יוחנן אמר, שמשחרב בית המקדש אין נטמאים מנגע צרעת, ושוב קשה היאך אמר ר' יוחנן שבארץ ישראל, משתלחים מחוץ לחומות. והגר"ח קנייבסקי שליט"א תירץ בדרך אמונה (צה"ל תרומות ז, סק"א) שאפשר שנהג, אך לא היה מי שבקי בהן ובשמותיהן, ולכן לא טימאו בפועל את הטמאים.

במאמר המוסגר ראוי לציין חידוש נפלא שכתב המהרש"א בסוגייה בברכות (שם). לשם הבנת הדברים ראוי לשוב אל לשון הגמרא בתירוצה השני. לשון הגמרא לפנינו: "ואי בעית אימא, הא לן והא להו". והקשה המהרש"א על המקום, שהרי דרך הש"ס כאשר אומר: 'הא לן והא להו', היינו של'ן זה בנייבבל, שהם בעלי תלמוד בבלי, ו'להו', זה בני ארץ ישראל, ואם כן לא יתכן לפרש כפי רש"י, כי אטו בכל היו משלחים מחוץ לחומה. וכן לא כפירוש התוספות. שחלקו על הטעם אך הסכימו בפירוש דברי הגמרא. ובאמת כבר עמד המהרש"א על המקום, שבעל השמועה הינו רבי יוחנן, שכידוע היה

מוספים כהלכתן